

TUSSEN MENS EN RECHT DE VISIE VAN MAATSCHAPPELIJK WERKERS

Lieve Baeyens *

'Mais que veux-tu? De ma fortune,
Contre qui ne puis bonnement,
Qui si faulcement me fortune,
Me vient tout ce gouvernement
Excuse moy aucunement
Et saiche qu'en grant povreté,
Ce mot se dit communement,
Ne gist pas grande loyauté.'

'Wat wilt ge dan? Door 't grillig lot
dat 's mensen levensloop bepaalt
en dat met recht en rede spot,
ben ik tot rover afgedaald.
Vergeef me als ik heb gedwaald
en leer de waarheid van dit woord:
elk die berooid is als een naald,
gooit eerlijkheid snel over boord!'

François Villon¹

Net als de legendarische vagebond François Villon (1431-1468), kan wie dan ook op een bepaald moment van zijn leven 'afgedaald' zijn tot op een gedragsniveau dat door anderen niet wordt aanvaard. Hij wordt dan gedagvaard, zijn asociale handelwijze wordt gewogen en eventueel bestraft. Voor die taak houdt de maatschappij een pléiade rechtsbedienaars paraat, van politieagenten tot hoge magistraten. En in dit leger óók de maatschappelijk werkers. Deze laatsten komen in de voorliggende bijdrage aan het woord. Eerder reeds verscheen in dit tijdschrift het jaarverslag van hun dienst en een voorstelling van hun gevarieerd bezig-zijn in vier sectoren van het veld: inside-work, nazorg, het werk met geïnterneerden en de hulpverlening bij de probatie.²

In wat nu volgt wordt de analyse verder doorgevoerd en komen achtereenvolgens de volgende items aan bod: de visie van waaruit de maatschappelijk werkers vertrekken, de basisprincipes die hen heilig zijn, de methodische en samenwerkingsmodellen die ze hanteren, de begrippentandem 'straffen/helpen' waarmee ze geconfronteerd worden en de vraag in welk criminologisch model zij zichzelf geplaatst zien.³ De uiteenzetting wordt afgerond met een evocatie van hun plannen en dromen betreffende de 'Sociale Dienst bij Strafinrichtingen en Probatie'.^{3bis}

* Maatschappelijk assistent met Voortgezette Opleidingen in Individueel werk, in Groepswerk en in Supervisie. Was eerst gedurende 15 jaar werkzaam in residentiële hulpverlening en nazorg, nu bijna 15 jaar inspecteur Sociale Dienst Strafinrichtingen en Probatie, Ministerie van Justitie.

1. VILLON, F., *Verzamelde gedichten*, vertaald door VAN ALTENA, E., Hilversum, Goossens, 1981 (zesde druk), p. 52-53.

2. *Panopticon*, 5 (1990) p. 423-450.

3. In dit artikel zijn ook de ideeën verwerkt van maatschappelijk werkers genoteerd naar aanleiding van collegiaal overleg, werkbegeleiding en intervisie. Met dank aan Paula DE KEYZER, Erna HERMANS, Miel LISSENS, Nancy REDANT, An SCHOofs, Mark STOCKX en Greta WITTENBERG

3bis. Een procedure tot verandering van de benaming in 'Dienst Maatschappelijk Werk Strafrechtstoepassing' werd ingeleid.

De strafrechtstoepassing en de 'cliënt'

Voor we onszelf voorstellen, eerst iets over de dader, de mens met wie we samenwerken in het maatschappelijk werkbedrijf.

Bij contact met het strafuitvoeringsapparaat wordt iemand ook door de 'sociale dienst' aangesproken. Dikwijls is het daarbij een bevrijdende ervaring het menselijk gelaat van Justitie te ontdekken. Men wordt 'cliënt' wanneer men op de aangeboden relatie ingaat en binnen die relatie actief wordt, hoe minimaal ook. Enkelen zien daar geen brood in: ze redden zich liever alleen, of ze kozen voor misdaad, niet als reactie op een probleemsituatie, maar als doel op zich. Aan deze laatste, kleine groep kunnen wij slechts een minimale service bieden, we kunnen niet echt op weg met hen: ze wensen niet mee te gaan. Dit respecteren en duidelijk stellen is het voornaamste wat we kunnen doen. In feite kiezen zij voor de gevangenis als straf tout court en dat is hun recht.

In dit artikel hebben we het over de eerste groep, over de mens die ingaat op het aanbod, over wie cliënt wordt. Deze cliënt zullen we volgen, van bij de onderzoeksfase tot het moment dat hij teruggegeven wordt aan de maatschappij, tot hij de weg teruggevonden heeft, in vrijheid. We vertrekken bij hem – zo gaat dat in onze discipline – we proberen in zijn huid te kruipen, we willen zien door zijn bril. We vertrekken ook van het concrete leven, van de realiteit zoals ze is, ook dat is ons eigen. We laten onze cliënt zijn werker ontmoeten in de verschillende situaties waar dat mogelijk is. Hij – de persoon van de dader – staat centraal, niet de dienst.

De lezer maakt dan zelf uit wat er gebeurt waar die twee bezig zijn: Strafuitvoering? Hulpverlening? Strafuitvoering en Hulpverlening? En we stellen de vraag of die twee wel gescheiden kunnen worden, vermits de mens aan wie straffen en helpen zich voltrekt één is en het mede zijn opgave is die eenheid zoveel mogelijk te realiseren: iets nieuw maken, vertrekkend van het oude. En, wij die willen helpen die verwerking waar te maken voelen ons verantwoordelijk, zoals de Kleine Prins voor zijn roos: 'on est responsable de ce qu'on a apprivoisé'.

De strafrechtstoepassing en de maatschappelijk werker

Van bij de beginperiode van de sociale scholen heeft Justitie maatschappelijk assistenten aangeworven voor de strafinrichtingen, om er te werken in een ingebouwde dienst, in de gevangenis en toch los ervan.⁴ Administratief hangen de werkers af van de gevangenis en van de gevangenisdirectie, methodisch zijn ze verbonden met hun eigen centrale sociale dienst. Deze relatieve autonomie maakt het hen niet gemakkelijk: ze zijn verantwoordelijk voor hun professie en hun deontologie in een milieu dat niet in harmonie is met de waarden en princi-

4. Men kan hierover meer lezen bij JACOBS-COENEN, B., 'De sociale dienst van het Bestuur Strafinrichtingen en de strafrechtsbedeling', *Panopticon*, 3 (1981), p. 198-204.

pes die zij hanteren. Wie het meemaakt kan nochtans zien dat het in de praktijk best meevalt.⁵

I. Wat zien we wanneer we naar het maatschappelijk werk kijken?

1. DE CLIËNT EN ZIJN MAATSCHAPPELIJK WERKER

Justitie, de gevangenis, zijn voor ons niet eerst de gebouwen, de structuren of het systeem. Wanneer wij aan ons werk denken komen ons mensen voor de geest, mensen met hun verhaal, hun individuele geschiedenis en hun gebrek aan perspectief, hun hoop en onrust, hun plannen en twijfels. En we denken aan de leefwereld waaruit ze komen, aan hun ouders, hun vrouw of man, de kinderen, aan hun thuis. Aan mensen, doodgewone mensen: Rik en Paul en Jef en Mo en ...

Het zijn meestal mannen, eerder jong, vaak minder geschoold en hun plaats in de samenleving is gewoonlijk bij de 'lagere sociale klasse'. Ze zijn op zoek naar een plek in hun omgeving en op de wereld. Hun zelfconcept heeft dikwijls een flinke deuk gekregen.⁶ Een groot deel onder hen kreeg zelden de vanzelfsprekende kansen in het leven: verwacht of aanvaard worden bij de geboorte, menselijke warmte en stabiliteit, een stimulerende opvoeding en studie, en voldoende materiële mogelijkheden om een humaan bestaan op te bouwen. De harde criminelen onder hen zijn klein in getal. Echt sociaal gevaarlijk zijn slechts een handvol onder hen.

Wie de cliënteel kent, weet dat het gevarieerd is en kleurrijk, bijna altijd met grote draaglast en weinig draagkracht, kortom met veel problemen en weinig hulpaanbod, geen yavispeople, wel mensen die al vaker uit de reddingsboot vielen.⁷

Men mag verwachten dat ze lange tijd gespannen op cel zitten ten gevolge van de onduidelijkheid van hun situatie, meestal zonder bezigheid, meestal vereenzaamd. Er komt wel eens iemand van de familie op bezoek, maar eigenlijk zouden ze meer hebben aan deze of gene vriend, maar die heeft normaal geen recht om binnen te komen.

Vroeger stelden ze zich voor in hun *levensbeschrijving*. Zo wisten we dat ze hun vader niet gekend hadden, dat hun moeder hen 'verworpen' had of nooit graag gezien had en dat ze lange jaren in een of ander kinder- en jeugdtehuis waren geweest. Ze misten stabiliteit en gezonde identificatiemodellen en werden volwassen zonder stimulans tot constructief handelen.

In de gevangenis zitten ze nog te veel in omstandigheden die getuigen van gebrek aan minimaal respect voor iets dat toch een mens blijft. Met meerderen op cel kan positief zijn maar is ook dikwijls een zware bijkomende straf. Daarbij leven ze nog veel in hygiënische omstandigheden die de burger zich niet kan of

5. Vermits het eerste instrument waarvan de werker gebruik maakt zijn eigen persoon is ziet men hier ook de curve van GAUSS: van uiterste inzet tot ontmoediging doorheen tijd en problemen; we willen dit niet ontkennen.

6. Hierrond vindt men meer bij SUTTON, C., *Inleiding in de psychologie voor maatschappelijk werkers en hulpverleners*, Deventer, Van Loghum Slaterus, 1981, oorspronkelijke titel: *Psychology for Social Workers and Counsellors*.

7. Het type dat SCHOFIELD vastlegde als Young, Attractive, Verbal, Intelligent, Successful.

durft voorstellen. Vooral door zulke ervaringen gaan ze als 'minder-mens' buiten, vooral daardoor voelen ze zich gekwetst, over-bestraft. Het stuk maken van het evenwicht in de maatschappij door het overtreden van de norm, veroorzaakt ook in henzelf een breuk van het evenwicht.

In die omgeving stelt de maatschappelijk werker zich dan voor: iemand die met aandacht luistert, zorgt en appèl doet, op zoek gaat naar het positieve en gelooft in de mogelijkheden, authentiek is en geïnvolveerd. Niet iemand die een sociologische studie opzet of alleen met prognoses bezig is, maar iemand die wil weten of hij met die gegevens iets in beweging kan brengen, of en waaraan men kan werken, samen. Dan zien we in die gedetineerde meer de mens naar voren komen. Een mens die dikwijls psychisch sterker is dan we verwachtten, die introspectieve activiteiten cultiveert en over zichzelf iets zinnigs op papier kan zetten. Die wel eens een 'grote smoel heeft maar een klein hart', die wat wil betekenen voor zichzelf en voor anderen en die daarin (h)erkend wil worden. En iemand die, méér dan vermoed, bereid is tot participatie.

2. OP EEN CONTINUÛM VAN IK-VERWACHTINGEN TOT MAATSCHAPPIJ-EISEN

Het doel waar wij op afgaan is meer geluk voor de mens, meer evenwicht en meer rust, een leven dat het waard is geleefd te worden. Op een continuüm van ik-verwachtingen naar maatschappij-verwachtingen moet hij zijn plaats vinden of terugvinden. Zo simpel en zo moeilijk is dat. Ons doel is in zijn verhaal te komen, te weten waar hij van droomt, wat de obstakels daarbij zijn en wat hij wil en kan investeren.

Een mens luistert niet naar raad, ik niet, u niet, hij niet. Een mens wil zelf zien en weten wat hij wil. Wel kan men zijn 'workability' afwegen, energie losmaken om aan zichzelf te willen, te kunnen werken. Men kan werken aan motivatie en een weg banen die uitgeeft op hoop. Men kan voor-en-tegen afwegen. Men kan steun geven bij de zelf-realisatie, maar de inhoud voor het eigen leven bepaalt iedere mens zelf.

We willen mensen niet veranderen, we pogen ze bewust te maken, inzicht te geven, we willen ze helpen dingen open te trekken, doelen te stellen maar ook, zo concreet mogelijk, de moeilijkheden daarbij onder ogen te zien, om ze aan te pakken en ze te overwinnen, als dat reëel en haalbaar is. We kunnen ook pogen de nabije omgeving, het milieu en de situatie te beïnvloeden of er mee te werken.

Of wij dan grote veranderingen zien gebeuren?⁸ Mirakels en echt ingrijpende metamorfosen, zelden! Wel zien we mensen die zich behoorlijk handhaven ondanks de ruïnes waarop ze moeten bouwen. We zien dat ze zich beter voelen en veranderen. Soms hebben ze daarbij langere tijd aandacht en een ondersteunend woord van hun omgeving en van de coach nodig, soms stort het huis in mekaar wanneer die steun wegvalt. Mensen begeleiden is er zijn waar zij de weg opgaan,

8. In de B-Wing van Grendon-Prison, een therapeutische gemeenschap in de buurt van Oxford, kwamen na onderzoek tot de conclusie dat drie voorwaarden nodig waren voor een duidelijke verandering:

1. vrijheid bij het ingaan op het therapeutisch aanbod;
2. beschikken over een I.Q. van 100 of meer;
3. gedurende minstens anderhalf jaar aan het programma deelnemen.

er bij zijn en meegaan, hun tocht meemaken, van binnenuit.⁹ En om het nog eens met Saint-Exupéry te zeggen: 'on ne voit bien qu'avec le coeur, l'essentiel est invisible pour les yeux ...'.

3. DE MAATSCHAPPELIJK WERKER EN HET MAATSCHAPPELIJK WERK

a. De instrumenten bij een werk dat voelen en denken en doen omvat

Hoe moeilijk de situaties ook zijn, hoe deviant ook de delinquent en zijn omgeving, de hulpverlener kijkt ernaar en werkt met hem vanuit de attitude, de vaardigheden en kennis die hem door opleiding en supervisie eigen werden.

Onze werkprincipes en methoden beïnvloeden ons voelen, denken en doen. We willen met mensen omgaan zoals we zelf wensen behandeld te worden. En dat is telkens anders, nieuw, vernieuwend, omdat alle mensen anders zijn, uniek. We *individualiseren* en zien in welk water elk visje best kan zwemmen. We nemen de mensen zoals ze zijn, *aanvaarden* en benaderen ze *met eerbied* in plaats van hen te vernederen. We gaan op zoek naar het goede in hen, naar het positieve, om daarbij aan te sluiten en van daaruit te verwachten dat iets kan verbeteren. We *moedigen aan* en *ondersteunen*. Als men mensen *respecteert* en ernstig neemt, ziet men dat ze zich ook meer *verantwoordelijk* voelen en daar naar handelen. Dit betekent niet dat we niet naar het waarom der dingen vragen, niet het voor- en na helpen afwegen, dat we geen tegenstrijdigheden laten zien, of niet *confronteren* met gevolgen van daden. *Niet-veroordelen* wil niet zeggen dat men zwijgt over wat gebeurd is maar dat men daad en dader ook los daarvan kan zien.

Over de feiten kan men spreken op het moment dat iemand daar rijp voor is en op zijn *tempo*, kijkend naar wat hij aankan, om te zoeken naar zin en betekenis en om, werkend aan *verheldering en inzicht*, het evenwicht terug te vinden. Aandacht hebben voor de wordingsgeschiedenis, voor de criminogenese, bevrijdt meer dan het vastpint en houdt een verwachting voor de toekomst in. Zelfs in een gevangenis kan men het *zelfbeschikkingsrecht* sudderend warm houden, de zelfactiviteit en de zelfrealisatie aanmoedigen, aansluiten bij de individuele mogelijkheden van ieder, hoe miniem die op een bepaald moment ook zijn. Als iemand er alleen niet uitkomt kan hulp geboden worden. Zoveel mogelijk doen we een beroep op mensen, zoveel mogelijk proberen we hen zelf actief te houden en hun positieve krachten in werking te krijgen, hun dromen te kennen en te helpen realiseren. Dit appèl doen op maakt vrij en zelfstandig en werkt emancipatorisch.¹⁰

9. CARION, M., maatschappelijk assistent en sociaal antropoloog, vergeleek, in een gesprek over visie op hulpverlening, de periode van begeleiding met een transitiefase in de betekenis van VAN GENNEP. De persoon bevindt zich in een tussenfase, tussen een oude en een nieuwe situatie. In deze fase kan men spreken van een nieuw socialisatieproces. Waarden en normen en het gedrag dat bij de nieuwe situatie past moet aangeleerd en geïntegreerd worden. Kenmerkend voor deze fase is een specifiek gedragspatroon waarin oude gedragingen afwisselen met nieuwe. In deze fase is de begeleider van zeer groot belang. Hij immers heeft weet zowel van het oude als van het nieuwe, hij kent de eisen van de nieuwe situatie en de terugkerende kracht van de oude. Hij zal zowel helpend naar het nieuwe als corrigerend naar het oude zijn. Zie VAN GENNEP, A., *Les Rites de Passage. Etude systématique des rites ...*, Paris, Librairie Critique, 1909.

10. Twee boeiende boekjes zijn VAN RIET, N. en WOUTERS, H., *Helpen = Leren, politiserend maatschappelijk werk als bijdrage tot emancipatie*, Nijmegen, Dekker & van de Vegt, 1985 en VAN ZETTEN-

b. Over de relatie: van empathisch tot confronterend

Over de relatie, de vertrouwensrelatie, is veel gezegd en geschreven en het lijkt wel van het goede te veel om er opnieuw over te beginnen. En toch. Welke prentie hebben wij dan: kunnen we mensen die nooit vertrouwen kregen in hun leven nu vertrouwen vragen en geven? Dikwijls komt het nochtans tot een ontmoeting wanneer men bij het contact tijd kan nemen: zij om te vertellen, wij om te luisteren.¹¹ Kunnen spreken en uit-spreken, mogen zeggen en uit-zeggen wat anderen doorgaans niet goed verstaan of waar ze niet gemakkelijk inkomen, kunnen spreken over zijn dromen en nachtmerries, hoe eigen-aardig ook, is een aanbod waar veel mensen op ingaan omdat ze voelen dat ze daardoor minder alleen zullen staan, omdat ze zoeken naar ruggeleuning gebaseerd op deskundigheid. En daarom antwoorden ze ook op gerichte vragen die nu en dan gesteld worden.

In moeilijke en verwarde tijden geeft autoriteit, die niet autoritair is maar gezag dat van binnen komt, de steun en houvast waar men zo'n nood aan heeft, de organisatie en grenzen die men zelf niet meer kan inbouwen. Het gaat niet om sympathie of antipathie, al moet het wel ergens klikken. En zo zit men gewoon met een band die niet bedreigend is maar bevrijdend, waarin een zekere solidariteit waar te nemen is, een combinatie van nabijheid en afstand. Een relatie van hulp vragen en aanvaarden, van zich geaccepteerd en invoelend beluisterd weten, een relatie ook met afweer en angst. Werken rond existentiële vragen en aan zichzelf, in openheid, brengt weliswaar kwetsbaarheid mee maar is vruchtbaar. Cliënten voelen het trefzeker aan wanneer iemand zich empathisch in hun plaats poogt te stellen, om hen geeft en het met hen meent, duidelijk is en eerlijk. Daarom moet die samenwerkingsrelatie – op zich – regelmatig besproken en geëvalueerd worden indien men samen verder wil denken met zicht en hoop op de toekomst. Ook waar en wanneer men geheel van mening verschilt maar dit eerlijk kan zeggen en bespreken, komt men meestal tot een wederzijds respecteren van standpunten en gevoelens. En daarom juist kan zo'n moeilijke relatie stand houden, doorheen woelige tijden, doorheen perioden van vallen en opstaan.¹²

c. Naar een moment en een model van emancipatorisch denken

Mensen die faalden en voor wie dit falen ernstige gevolgen had, worden bij het doorlichten van hun situatie geholpen. Er is iets misgelopen dat hersteld kan en moet worden. Waar vraag en aanbod hiervoor samen komen en waar kennis, vaardigheden en attitude en visie op mens en maatschappij aanwezig zijn, wordt een invulling met een democratisch maatschappelijk werk-model mogelijk en werkt het dynamisch, al kan het bij momenten ook uitputtend en frustrerend zijn, voor beide partijen. Er wordt immers gepoogd te werken aan een diagnose van

VAN DER LINDEN, M., *Het emancipatorisch moment in supervisie*, Nijmegen, Dekker & van de Vegt, 1978.

11. '... Mochten zij niet meer luisteren, wie kunnen we dan al onze problemen toefluisteren...' dichtte G.K. in Leuven-Centraal.

12. Het gebeurt meer dan eens dat cliënten bij het einde van een periode van samenwerking er aan houden de werker een attentie aan te bieden en daarbij uitdrukkelijk zeggen wat ze er aan gehad hebben.

persoon, probleem en situatie, in ruimte en tijd en diepte. Er worden agogische plannen gemaakt, denkend aan wat wanneer mogelijk is. Er wordt een strategie uitgebouwd, in fasen, voor maximale socialisatiekansen.¹³

Bij dat alles heeft de hulpverlener een grote soepelheid van werken en samenwerken, volgens het model dat hem in de gegeven situatie best ligt, of volgens een eclectisch model, een greep uit verschillende methodische mogelijkheden. Systeemdenken, case-work, group-work, family-therapie, socio-cultureel werk, buurtwerk, opbouwwerk en dat zowel bij de individuele contacten als bij het sleutelen aan sociale skills of het werken met het milieu. Met WATZLAWICK, PERLMAN, KAMPHUIS, TOWLE, GARETT, HOLLIS, EGAN, KONOPKA, SATIR, FREIRE, ACHTERHUIS, NEGTE, RECKMAN ... om maar enkele van onze grote auteurs te noemen!

4. *ANDERE ACCENTEN IN DE VERSCHILLENDE FASEN TUSSEN RECHTBANK EN SAMENLEVING*

Telkens wanneer iemand de orde verstoort, kan men zich ook afvragen wat er aan de hand is met zijn alledaagse werkelijkheid: of en welke problemen van materiële en immateriële aard eventueel aan de basis liggen van het delict en welke straf of zorg daarrond de beste reactie zou zijn, vanuit het denken rond persoon, probleem en situatie.

Doorheen de opeenvolgende momenten van de strafrechtstoepassing is het antwoord van het maatschappelijk werk dat van het kijken naar de realiteit, het zoeken naar betekenis, oorzaken en mogelijke fundamentele problemen om waar nodig te komen tot een synthese waarin behoeften en vraag om hulp met daarop aansluitende voorstellen voor concrete hulpverlening, verwijzing of therapeutisch aanbod, geformuleerd worden. Naargelang het moment en de plek van tussenkomst liggen de accenten anders.

a. Bij de rechtbank

De praktijk om verslagen te maken met het oog op het vonnis is niet nieuw. In 1958 schreef D. GENONCEAUX al over de 'Personaliteitsenkwesten'. 'Deze studies ... door de gerechtelijke overheid bevolen (die) de verdachte, maar nog niet veroordeelde ... als voorwerp hebben'.¹⁴ Sedert het ontstaan van de Wet op de probatie in 1964 werden voorafgaande enquêtes nochtans vooral aangevraagd voor potentiële probanten.

Vanuit het maatschappelijk werk pleiten wij voor het nagaan van de globale situatie van iemand die in aanraking komt met de rechter en dit evengoed voor een 'nieuwe' delinquent als voor een recidivist, zeker wanneer er een vermoeden is dat het gaat om symptoomgedrag dat naar een of ander sociaal of psychisch probleem verwijst. We pleiten er ook voor dat dit zo gauw mogelijk gebeurt: in aan-

13. Een nuttige inleiding hierbij kan het boek zijn van VAN NIJENHUIS-VAN WEERT, J. en NIJENHUIS, R., *Procesboek agologie*, Baarn, Nelissen, 1981.

14. GENONCEAUX, D., *Sociale Dienst der Strafinrichtingen*, Uittreksel uit het *Bulletin van het Bestuur der Strafinrichtingen*, jan-feb. 1958, p. 17.

sluiting met feiten zoeken naar het waarom van de dingen om snel te kunnen be-rechten.¹⁵

Een voorlichtingsrapport kan relatief vlug informatie geven rond de situatie van een beklaagde. Het kan niet alleen de feiten weergeven zoals ze door hem ge-zien en beleefd werden, maar het kan pogen ze te schetsen in het totale leven en de situatie van die mens en zijn betekenisvolle omgeving. Het kan pogen te zeg-gen wie die mens is en zicht geven op zijn houding, mogelijkheden of moeilijkhe-den, eventueel op een vraag om steun en op motivatie, op hulpverleningskansen en verwijzingsmogelijkheden naar gespecialiseerde diensten, indien daar indica-ties voor zijn.¹⁶ Zulke verwijzing naar ambulante begeleiding of behandeling, ge-relateerd aan persoonlijkheid en problemen, zou in de plaats kunnen komen van een vrijheidsberoving in die gevallen waar men van oordeel is dat er geen of wei-nig kans is op recidive en zou vooral op zijn plaats zijn waar het gaat om een eer-ste contact met het strafrechtstelsel.

Zoals het in sommige gevallen gebruikelijk is een beroep te doen op een psy-chiater en een psychiatrisch verslag te vragen, zo zou het vanzelfsprekend kunnen worden een beroep te doen op de expert in maatschappelijk werk en te refereren aan het maatschappelijk werk-verslag. Zoals een verdachte recht heeft op een ad-vocaat, zou hij ook recht moeten hebben op een hulpverlener.

Het voorlichtingsrapport moet niet alleen informatie aanvoeren, het kan ook afspraken helpen maken, creatieve voorwaarden inbouwen en waar nodig politie-toezicht voorstellen, als een alternatief voor een opsluiting die veel geld kost aan de gemeenschap en nog nauwelijks een zinvolle straf voor de XXIe eeuw is. Het zou moeten helpen de juiste strafrechtelijke beslissing te treffen, een straf op maat toe te passen en een humane benadering te laten samengaan met effectivi-teit, vanuit de visie dat de strengste straf daarom nog niet de meest doelmatige is.¹⁷

Vanuit hulpverlenend perspectief is het belangrijk de mens om wie het gaat maximaal te betrekken bij dit onderzoek, zijn akkoord te vragen en een beroep te doen op zijn verantwoordelijkheid en inzet om te komen tot een 'warme en co-operatieve diagnostiek'.¹⁸

b. Het residentieel werk

Wanneer iemand voor het eerst in de gevangenis komt zit hij met een massa vra-gen en onzekerheden, heeft hij een reeks materiële dingen te regelen om het con-

15. Bij het werk in de probatie ervaren wij de te lange tijd die er verloopt tussen feiten en vonnis als een enorme handicap. Rond het moment van de feiten ervaren veel mensen problemen en kunnen er indicaties zijn voor begeleiding. Wanneer daar één of twee jaar overheen gaan, zoals het niet zelden het geval is, hebben velen hun evenwicht herwonnen en dan ... komt de sociale enquête of de probatie-maatregel!

16. Zoals centra voor maatschappelijk werk en voor relatietherapie, diensten voor geestelijke gezondheidszorg, J.A.C.'s, onthaalhuizen, crisisopvangcentra, gespecialiseerde diensten voor hulpverlening aan verslaafden, T.G.'s, O.C.M.W.'s, R.V.A.- en V.D.A.B.-diensten ...

17. In de Wet van 20 juli 1990 betreffende de voorlopige hechtenis wordt samenwerking met de Socia-le Dienst en verwijzing naar hulpverlening voorgesteld.

18. HOEFNAGELS, G.P., *Opstellen over rapportage*, Assen, Van Gorcum, 1982, p. 76.

tact met de buitenwereld niet helemaal stuk te maken.¹⁹ De relatie met partner, gezin en familie kan fragiel worden. Zo iemand moet ook omgaan met onvrijheid en met het permanent verblijven in een kleine ruimte. Wanneer hij een tijdlang opgesloten zit denkt hij na over dingen waarover hij nog nooit heeft nagedacht, zit te dubben en te prakkezeren maar krijgt vaak kop noch staart aan het denk-materiaal. Als de nood groot is spreekt zo iemand letterlijk 'tegen zichzelf in de spiegel', wisselt hij een woord met een maat of overlegt met een vertrouwde bewaker. Of, als hij het echt eens allemaal op een rijtje wil zetten, schrijft hij een 'rapportbriefje' voor de sociale dienst: hij vraagt een gesprek.

Hulpverleners in de gevangenis geven informatie en helpen waar het nodig is om materiële problemen te regelen. Ze pogen mensen te leren omgaan met de individuele lijdensgeschiedenis die hun verblijf in de gevangenis meestal is, met de gevangenis die binnen in henzelf zit meer dan in de omgeving waarin ze gedwongen verblijven. Ze zeggen ook dat elke gedetineerde, wanneer hij dat wil, de gelegenheid moet krijgen tot meer fundamentele gesprekken over zichzelf, over de betekenisvolle mensen in zijn leven, over zijn falen, zijn vragen en angsten, zijn verleden en stukgemaakte dromen, om in staat te zijn zijn nieuwe plannen te maken zonder anderen te kwetsen. Ze menen dat er tijd, ruimte en geld moet zijn om te werken rond social skills, socio-culturele activiteiten en social group-work.²⁰

Wie zich bekwaam heeft kunnen maken in een aantal concrete vaardigheden, wie zich b.v. goed voelt zowel in koken als in solliciteren, zal meer gewapend zijn om de onvermijdelijke moeilijkheden te overwinnen want hij zal het gevoel hebben het leven beter aan te kunnen, ondanks de gevangenis. Wie vóór hij vrijgaat zijn relatie met zijn partner in een joint-en-groepstherapie kan voorbereiden, zoals dat nu in Leuven-Centraal gebeurt, kan later in die relatie gemakkelijker tegen een stoot en een deuk. In gevangenissen waar vooral jonge gedetineerden verblijven, zou men sommigen b.v. kunnen leren bridgen: dit kaartspel de baas kunnen zou wie een geschonden zelfbeeld heeft automatisch een status-gevoel geven en de zekerheid verstandig genoeg te zijn om iets moeilijks aan te kunnen, ook in het verdere leven.

c. In de nazorg

De lezer las in het voorbeeld van collega SCHOOF²¹, hoe ze als werker binnen de gevangenis een vrijstelling voorbereidt in samenwerking met de cliënt en met de begeleider van de buitendienst.²¹ Hij zag ook hoe deze op haar beurt de familie en de omgeving betreft bij de voorbereiding van het penitentiair verlof en van de voorwaardelijke vrijstelling. Waar indicaties zijn voor een begeleiding in nazorg moet deze kunnen voorbereid worden in de gevangenis: vertrekkende van problemen willen we werken aan motivatie en afspraken maken rond voorwaarden.

19. Een onderwerp apart is dat van de drugverslaafden in de gevangenis: we pleiten voor interdisciplinair overleg rond aanpak en behandeling en voor gesprek op beleidsniveau.

20. Lees hierover VERSCHUEREN, G., 'Vormingsactiviteiten in de Centrale Gevangenis te Leuven', *Panopticon*, 3 (1987), p. 260-272. In andere gevangenissen wordt in dezelfde zin maar meestal toch in een beperktere mate gewerkt en zijn maatschappelijk werkers betrokken bij vormende activiteiten. Alleen in Gent-gevangenis is een collega volledig vrijgesteld voor socio-cultureel werk.

21. *Panopticon*, 5 (1990), p. 423-426.

Waar het gaat om een nieuwe begeleiding zal een kennismakings- en testfase doorgemaakt worden. Er zal overlegd worden rond organisatie van de afspraken, men zal spreken over de voorwaarden en hun betekenis in de totaliteit van iemands functioneren, over de rol van begeleider en cliënt en men zal het dwingende karakter van de contacten onder ogen nemen.²² De begeleider werkt – ook hier – vanuit zijn geëigende methode, en dit is een voorwaarde om echt te kunnen werken.

In veel gevallen zijn de mensen blij te kunnen zeggen hoe ze de eerste dagen na hun vrijstelling opnieuw van het leven gingen houden of hoe moeilijk dat viel, welke vreugden en problemen ze ervoeren, alleen en eenzaam of thuis en in de buurt, bij het uitgaan en in de ruime omgeving en ook op het werk of bij het zoeken naar werk.²³ Werk vinden betekent herstel en herwaardering en over geld kunnen beschikken. Daarom sluiten sommigen zich aan bij een compaan of beginnen als zelfstandig dakwerker en daarom ook durven anderen gedurende de normale werkuren niet buitenkomen uit vrees om op te vallen. Nog anderen vinden tijdens de weekends niemand om een woord tegen te zeggen en uitgaan zou geld kosten. De tijd ná de gevangenis verloopt voor de meesten moeilijker dan de tijd er in. Ze komen buiten met nog minder kansen.²⁴ Maatschappelijk zijn ze duurzaam gediskwalificeerd en ze worden het gevangenisstigma elke dag gewaar. Ze zijn ook niet meer gewoon hun leven zelf in handen te nemen en te zorgen voor materiële dingen als voeding en kleding. Ze kennen de waarde van het geld niet meer en elke cent die ze uitgeven zouden ze moeten tellen. Ze sluiten zich op in eenzaamheid om incognito te blijven omdat ze ondervonden dat de tweede afspraak toch nooit doorging. Ze hebben niemand om echt tegen te spreken en daarom zien ze de werkers dikwijls graag komen omdat hen ten minste hun angsten bij al het nieuwe dat heroverd moet worden niet vreemd voorkomen.

Mensen krijgen mee hun zeg in het bepalen van de intensiteit van het samenwerken. Ze kunnen ondersteuning zoeken of zakelijk-beleefd antwoorden, dat is hun recht. Na een paar contacten weet men wat men aan elkaar heeft en wat men van elkaar verwacht, welke plannen men maakt of niet maakt, naar welk doel men werkt, welke dromen men wil pogen te realiseren en welke hindernissen daarbij overwonnen moeten worden. Maar intussen is men meestal al bezig met het begeleidingswerk, minder of meer intens, met contracten variërend om de twee maanden, om de twee weken of om de andere dag. En intussen zien we ook welke bronnen in het thuismilieu en in de hulpverleningsnetten aanwezig zijn om mee te coöpereren en naar te verwijzen, waar en wanneer mogelijk. Want het is goed dat mensen opnieuw opgenomen worden door de samenleving, door diensten en hulpverlening uit hun eigen omgeving.

22. Vragen waar de gesprekken bij voorkeur doorgaan en daar rekening mee houden, daarbij aandacht hebben voor hun agenda, familie niet contacteren buiten hun weten, zich nooit inmengen in een werksituatie, verslagen bespreken en ter inzage geven: kleine dingen die meteen een toon aangeven ...

23. Men kan zich b.v. voorstellen in welke bochten ze zich moeten leggen wanneer gevraagd wordt naar vorige werksituaties en welke emoties en energie bij dergelijke situaties geïnvesteerd worden.

24. Herkenbaar is het artikel van DELIENS, L., 'Ongelijke sociale distributie van de tewerkstellingskansen van ex-gedetineerden. Een empirisch onderzoek naar de reacties van het bedrijfsleven op schriftelijke sollicitaties', *Panopticon*, (6) 1983, p. 530-541.

Soms is het echter moeilijk iemand in beweging te brengen. Als we denken dat het de moeite loont, steken we meer energie in motiveren en dat kan nog lukken ook, zoals we in het begeleidingsvoorbeeld zagen.²⁵

Nutteloos geworden voorwaarden kunnen mettertijd afgezwakt of opgeheven worden. Zo wordt de afsluiting van de begeleiding voorbereid, op het moment dat de cliënt het alleen aankan en wanneer we vertrouwen hebben in mens en omgeving. Dit is een praktijk die frequent voorkomt en die deze mensen het steuntje geeft dat ze zelden krijgen.²⁶ Als dat niet gebeurt komen we in een fase van gezellig tijdverlies, van alleen maar koffiedrinken. Het gebeurt wel regelmatig dat cliënten, ook na jaren nog, spontaan een beroep doen op de vertrouwde werker, wanneer ze opnieuw met een probleem kampen of een moeilijk moment door moeten.

Anderzijds gebeurt het ook dat een intrekking van de vrijheid nodig is omdat duidelijk wordt dat recidive in zicht is en iemand een gevaar wordt voor anderen en voor zichzelf.²⁷ Die situatie voelt men gewoonlijk aankomen en groeien. Maar ook op zulk moment willen we handelen als hulpverlener, verantwoordelijk samen met onze cliënt, als mens in de maatschappij. Wat we doen is confronteren en duidelijk stellen wat in de lucht hangt en bespreken wat kan en moet veranderen. Als een heropsluiting toch onafwendbaar is nemen we verder contact in de gevangenis om daar opnieuw te beginnen.

d. Bij de commissie tot bescherming van de maatschappij

Hier gaat het om werken met geïnterneerden, mensen die omwille van hun ziekelijke geestestoestand geen straf maar een beschermende maatregel opgelegd kregen en toch òf in een gevangenisgebouw verblijven òf vrij zijn op proef. De parallel met het residentieel werk en met de nazorg kan zeker getrokken worden, al is het duidelijk dat werken met psychiatrische patiënten of mensen met zware psychische stoornissen een bijzondere capaciteit van aanvoelen en omgaan vraagt.²⁸

Voor meer informatie rond dit concrete werkveld en rond de visie van de werkers op dit terrein verwijzen we naar het Verslag van hun Werkgroep en hun 'Tribune'.²⁹

e. Bij de probatie

Met het vooruitzicht op het dertigjarig bestaan van de Probatiewet is een studie opgezet rond de werking van de probatie.³⁰ We onderzoeken daarin het cliëntenprofiel, het functioneren van de commissies, de maatschappelijke enquête, de in-

25. *Panopticon*, 5 (1990), p. 426-428.

26. Op een voorstel om voorwaarden te versoepelen of begeleidingen op te schorten in afwachting van de datum van definitieve vrijstelling wordt door de Dienst Voorwaardelijke Vrijstelling vlot en soepel ingegaan, na gemotiveerd voorstel van de begeleider.

27. Zelf heb ik het in vijftien jaar en met een gemiddelde case-load van rond de 100 begeleidingen vijf keer moeten doen.

28. Zie ook JANSSENS, M. en VANDENBROUCKE, M., 'Ambulante hulpverlening aan delinquenten, *Panopticon*, 4 (1984), p. 321-337.

29. *Panopticon*, 1 (1985), p. 45-61.

30. Met dank aan de Koning Boudewijnstichting voor de samenwerking.

houd en het effect van het begeleidingswerk. We verkregen hierbij de hulp van Prof. Dr. M. MASUI, socioloog UFSAL, en van Drs. M. CARION, maatschappelijk assistent en antropoloog, docent bij de Voortgezette Opleiding te Nijmegen.

f. Met gemeenschapsdienst

Bij de probatiedienst te Leuven loopt sinds 1985 een project-gemeenschapsdienst.³¹ Gemeenschapsdienst wordt opgelegd als maatregel of straf, in plaats van de vrijheidsberoving. Een honderdtal mensen kreeg aldus reeds de kans bij wijze van probatievoorwaarde, door middel van een aantal uren dienstverlening aan de gemeenschap, goed te maken wat mis was gelopen, zonder dat dit aan andere voorwaarden gekoppeld was.

De probatieassistenten zochten samen met de kandidaat-dienstverlener naar een zinvolle en geïndividualiseerde activiteit en begeleidden de uitvoering ervan. Vaak bleek het een betekenisvolle en confronterende ervaring. In elk geval is community-service een menselijk alternatief voor een gevangenisstraf die meestal weinig inzicht bijbrengt maar wel veel bijkomend leed veroorzaakt, zowel voor de gevangene als voor zijn familie. Een dergelijk project is nu ook in Mons gestart. Uit deze experimenten zullen beleidsconclusies voor heel het land getrokken worden. Aldus kan gemeenschapsdienst een eigen nieuwe plaats krijgen in het geheel van de bestraffingsmogelijkheden.

5. DE RAPPORTAGE?

Op een aantal momenten van de strafrechtstoepassing maken wij verslagen.³² Zes opmerkingen om ons standpunt rond rapportage weer te geven:

1. Hoe langer hoe meer betrekken wij de cliënt bij het rapporteren: hij weet dat verslagen gemaakt worden, wij bespreken ze met hem en het wordt een gewone praktijk hem de gelegenheid te geven aanvullingen en correcties aan te brengen en soms zelf een stuk persoonlijk rapport te schrijven.³³ Zo wordt het verslag een m.w.-instrument waardoor cliënt en werker het doel waarnaar ze samen werken en mekaar regelmatig kunnen evalueren.

2. Onze opdrachtgevers willen een totaalzicht krijgen op het concrete niveau van leven van onze cliënten. Zij zijn er niet op uit details te kennen.³⁴

3. Cliënten kunnen 'in vertrouwen', en in het kader van het beroepsgeheim, over sommige dingen spreken zonder dat daarover gerapporteerd wordt. De werker handelt volgens zijn beroepscode en kan bij deontologische vragen terecht bij zijn centrale dienst.

31. Een overzicht van dit project is in voorbereiding en een artikel voor *Panopticon* ligt ter tafel.

32. Zie ook PEETERS, J., 'Hulpverleners, rapporteren en samenwerken; bedenkingen bij de sociale enquête', *Panopticon*, 4 (1980), p. 309-316. En BOUVERNE-DE BIE, M. en LAVENS, J., 'Rol en opdracht van de hulpverlener in de strafrechtsbedeling', *Panopticon*, 5-6 (1987), p. 502-523.

33. Van bij de rolverklaring wordt de rapportage best zo duidelijk mogelijk besproken, behalve met cliënten en voor gegevens die niet verwerkt zouden kunnen worden op grond van een psychische situatie.

34. Bij een bespreking met ambtenaren op het hoogste niveau van de administratie werd dit onlangs nog onderstreept.

4. Wij zien rapportage als een middel om op te komen voor onze cliënt.³⁵

5. In de gevangenis zijn twee dossiers Maatschappelijk Werk voorzien: het ene volgt het opsluitingsdossier en vermeldt tussenkomsten en concrete hulpverlening, het andere is het werkdossier van de maatschappelijk assistent en bevat nota's die niet worden overgenomen in de verslagen. Deze begeleidingsnota's kunnen, na ruggespraak met de cliënt, bij 'transfert' eventueel overgemaakt worden aan de collega maatschappelijk assistent.

6. Wij menen dat wie de hulpverlenende contacten had ook best geplaatst is om te rapporteren. Wie zicht heeft op verleden en toekomst kan dit ook best verwoorden, bij voorbeeld bij gelegenheid van een penitentiär verlof of bij voorbereiding van een reclassering. Wie contacten had maakte wellicht ook contracten en sprak eventueel over helpende voorwaarden.³⁶

6. KUNNEN STRAFFEN EN HELPEN SAMENGAAN?

Hulpverlening begint bij de cliënt, bij wat hij is, bij waar hij zit en bij wat hij nodig heeft.³⁷ Onze cliënten zitten in een situatie die gedwongen is en in die situatie zitten wij samen met hen en proberen maatschappelijk werk te leveren dat authentisch is. Niet de hulpverlening maar de situatie is gedwongen.

Het vertrekpunt van de contacten is Justitie en er blijven momenten van aansluiting bij Justitie, dat is de realiteit van het leven van deze mensen en met die realiteit moeten ze omgaan, die dingen moeten ze verwerken. Zou hulpverlening daarvan dan echt los *kunnen* staan?

Wie een theoretisch discours volgt wil 'straffen' en 'helpen' scheiden. Wie echter van de concrete mens vertrekt, ziet dat straffen en helpen zich voltrekt aan een mens die één is en die gestraft wordt maar niettemin dikwijls ook geholpen wil worden. Wie vertrekt van de concrete mens ervaart dat die wil spreken met een ander mens die zijn situatie kan begrijpen en misschien ook invoelen. Die weet ook dat er terzake méér vraag is dan aanbod en ook dat het de vragende om het even is vanwaar die hulpverlening komt.³⁸ Maar die weet ook dat er situaties zijn waar geen vraag is maar waar toch behoefte is aan zorg.³⁹

Wanneer problemen acuut worden, slaan mensen wel eens op de vlucht, onze cliënten ook. Omdat we weten dat hun problemen ernstig kunnen zijn of worden, wachten we niet af maar doen we – indien nodig – appèl op hen om de dingen op tafel te leggen en te zien hoe de puzzel past. Soms wordt aan crisissituaties gewerkt in een sfeer van intens en intensief bezig zijn langs twee kanten, soms is dat moeizaam omdat ernstige problemen zich manifesteren. Op het continuüm van persoonlijke naar maatschappijverwachtingen komen er immers moeilijke plek-

35. Zie ook bij 'het werk in de nazorg' onder vorig kapiteltje.

36. We denken b.v. aan onze collega's van verschillende diensten bij de Vlaamse Gemeenschap.

37. Zie ook: PEETERS, J. en ALLEMEERSCH, B., 'Onvrijwillige hulpverlening', *Panopticon*, 2 (1984) p. 152-158 en BAEYENS, L. en VANDENBROUCKE, M., 'Vrijheid, dwang en hulpverlening: enkele bemerkingen bij de dwang in de hulpverlening aan delinquenten', *Panopticon*, 3 (1989), p. 292-299.

38. Een paar werkers deden een kleinschalige bevraging van cliënten met de bedoeling na te gaan naar wie hun voorkeur gaat, naar werkers verbonden aan Justitie of aan diensten van de Vlaamse Gemeenschap.

39. Zoals Prof. Dr. H. BAERT het in zijn slottoespraak op het Vlaams Welzijnscongres in november 1990 uitdrukte.

ken voor, gevaarlijke passages, en toch moeten cliënten zich daarop (terug)vin- den. Deze verwachtingen moeten geleidelijk aan in mekaar vervloeien om één ge- heel te worden, anders komen er sowieso botsingen van, want dat is nu eenmaal de realiteit van de maatschappij en de strafrechtsbedeling, hoe jammer men dat ook mag vinden. Foucault verwijt ons een 'pouvoir normalisateur', maar een al- ternatief blijkt zelfs hij niet te hebben.⁴⁰ Wat is trouwens het probleem? Die 'pouvoir normalisateur' of het omgaan ermee? Of wil Foucault ons misschien vooral aan het nadenken zetten daarover?

Hoe dan ook, het opnemen van normen en regels is een proces dat van binnen- in zijn verloop moet kennen. Mensen moeten tijd en ruimte krijgen anders vin- den ze zichzelf niet terug en ontstaan er schizofrene situaties.⁴¹ Daarbij is helpen een kwestie van evenwicht vinden tussen ondersteunen en actief tussen beide ko- men.

Alleen in de daadwerkelijke gevaarlijkheid van een beperkt aantal mensen ligt de grens om emancipatorisch te werken en hun zelfrealisatie eventueel een halt toe te roepen, voordat het te laat is. De basis voor de dwang is dan niet de ver- bondenheid met Justitie, maar de situatie zelf. Handelen wordt dan gedicteerd en verantwoord vanuit het samengaan van gezond verstand en verantwoordelijkheid, algemeen menselijke solidariteit en beroepsethiek. Het belang en zelfs het leven van mogelijke slachtoffers krijgen dan evident prioriteit op onze solidaire werkre- latie. En welke hulpverlener kan daar onderuit?

Kan men zich inderdaad de situatie voorstellen van enkele van de mensen met wie wij werken, alléén met begeleiding die werd aanvaard op basis van vrijheid. Zeker is het dat een aantal toffe maar gevaarlijke jongens 'ontsnappen' als men gewoon uitnodigend op hen zit te wachten.

Zou men hen niet beter onder politietoezicht stellen, kan men zich afvragen. Misschien. Maar aan hen denkend weet ik dat ook decompenseren een proces is, een proces dat met toezicht of controle niet kan gevolgd worden en dat bij toe- zicht alléén er veel meer opnieuw opgesloten zouden worden. Nu gebeurt het wel dat bij een nabespreking de mensen zeggen dat hun heraanhouding een bevrij- ding was, dat ze zelf voelden dat ernstige dingen niet meer tegen te houden waren en ... dat ze daarom zelfs 'dank u wel' zeggen. Maar het valt vaker voor dat die link niet gelegd wordt. Toch willen we er ook dan zijn, om te helpen komen tot een niveau van omgaan met gevoelens van haat en verdriet, van machteloosheid en angst en om ook het straffen te helpen opnemen en verwerken.

Bij het denken aan straffend helpen en helpend straffen en aan het feit dat cliënten dit toch wel kunnen begrijpen, komt mij voortdurend de parallel met de opvoeding voor de geest. Ouders en opvoeders helpen liever dan te straffen, maar ze pogen niettemin hun kinderen te geven wat ze op een bepaald moment meest nodig hebben. Kinderen vinden het fijn hun zin te mogen doen maar ze voelen zich toch maar echt goed bij een warme en duidelijke autoriteit, waarin oriëntatie en vrijheid samen aan bod komen, en een verdiende straf kunnen ze best accepte- ren.

40. FOUCAULT, M., *Surveiller et punir, naissance de la prison*, Paris, Gallimard, 1975, p. 311-313.

41. Ook de ruimte van de therapeutische recidive.

Of zijn het de werkers zelf die zich niet altijd goed kunnen plaatsen en hun eigen moeilijkheden rond dwang projecteren? Zijn zij misschien niet gelukkig met de opgave om dwang en vraag te laten komen, op maat van de cliënt.

Ons standpunt samenvattend: helpen, liefst op vraag of na motivatie, desnoods met gedoseerde druk, aansluitend bij persoon, probleem en situatie, waar het kan in harmonie of in voeling met de omgeving, zodat ieder, ook in de rotste situaties, het zo humaan mogelijk mag hebben. Aan die opdracht timmeren we soms lang en hard en we kennen pas rust als alles geprobeerd is, ook en vooral met mensen die de gewone hulpverleningscircuits al helemaal doorlopen hebben. Wie de werkers daarbij bezig ziet denkt minder aan een ambtenaar dan aan een missionaris in de brousse of aan een welbetaald kaderlid uit de privésector die zich de professionele benen van onder het lijf loopt ...

II. Maatschappelijk werk en criminologische modellen: naar een 'samenhang der dingen'⁴²

Guido GEZELLE die in Brugge woonde, 'niet ver van 't Prison'⁴³ toen het, als celgevangenis herbouwd, in 1863 in gebruik werd genomen⁴⁴, dichtte:

'Noch stokvisch noch mortier en kan Justitie vangen
het eene is veel te zwaer en het ander veel te vet.
De groote dief loopt weg de kleene die moet hangen
de kraeije vliegt erdoor de mugge blijft in 't net.'⁴⁵

Het was ook de tijd dat in Engeland Charles DICKENS opkwam voor het kleine volk en de onrechtvaardigheden en ellendige omstandigheden beschreef waarin het leefde. Niet zolang nadien zou Vincent VAN GOGH in de Borinage en in Nederland aangegrepen worden door de armoedige omstandigheden van de gewone mens en er zijn mijnwerkersvrouwen, zijn turfspitsters, zijn aardappeleters schilderen.

1. 'QU'ELLE EST DANGEREUSE QUAND ELLE N'EST PAS UTILE...'

Wanneer bij het einde van de 18e eeuw detentie dé straf bij uitstek werd, was het doel te streven naar een rustige maatschappij waaruit pauperisme en deviant gedrag verwijderd waren.⁴⁶ Men wilde lijfelijke straffen en publieke onttering ver-

42. Zoals het mooi gezegd werd door HUTSEBAUT, F. en PETERS, T., 'Over de samenhang der dingen: criminaliteitsbestrijding als een geïntegreerde sociale probleembenadering', *Panopticon*, 6 (1989), p. 487-492.

43. VAN DER PLAS, M., *Mijnheer Gezelle*, Tielt, Lannoo, Baarn, Athos, p. 291.

44. DUCHEYNE, W., *De gevangenis aan het Pandreijte te Brugge 1689-1989*, Brugge, Marc Van de Wiele, p. 74.

45. GEZELLE, G., *Volledige dichtwerken*, Antwerpen, Standaard, 1971, p. 477.

46. In de eerste bladzijden van dit opstel hebben we gezegd dat een groot deel van de gevangeniscliënteel en van het onze vooral bestaat uit mensen met persoonlijke en sociale problemen en niet uit mensen die via georganiseerde misdaad in de gevangenis komen. Ook de volgende bladzijden moeten gelezen worden in het licht van die realiteit en ervaring.

vangen door opsluiting. Wat zijn de feiten twee eeuwen later⁴⁷? Heeft de gevangenis haar doel bereikt? Wordt de misdaad er met succes bestreden? Worden mensen er geresocialiseerd en beter mens? Schrikt de ervaring hen af? Worden anderen erdoor afgeschrikt?

Er kwam afzondering, vereenzaming en uitstoting. Er blijft lichamelijk en psychisch leed, vernederende en ontmenselijkende ervaringen, etikettering en uitstoting, verlies van inkomen, rechten en relaties. En voor het gezin en de familie affectieve, sociale en financiële armoede. In de gevangenis knoopt men een band aan met anderen bij wie men zich goed voelt, door wie men zich wel geaccepteerd weet, men vormt er benden. De gevangenis kweekt experts in misdaad. Problemen in het kwadraat. 'On sait tous les inconvénients de la prison, et qu'elle est dangereuse quand elle n'est pas utile'.⁴⁸ De negatieve gevolgen zijn groot, de positieve klein. De gevangenis faalt: een eeuwenoude vaststelling, voor de 'bevoorrechte getuigen' die wij zijn, hoogst actueel.

2. ELLENDE + STRAF + BIJKOMEND LEED = ONEINDIG

Mensen die falen zijn door het leven dikwijls al niet erg verwend geweest. Bij, en soms door, hun ellende, komt dan de straf die ze niet altijd kunnen aanvaarden omdat ze de verhouding daad/straf niet kunnen begrijpen. Ze voelen zich overbestraft. Ze voelen zich als een drenkeling die men, wanneer hij om hulp roept, onder water duwt. Waarom komen zij zoveel vlotter in de gevangenis dan anderen die een trapje hoger op de sociale ladder staan en die properder en slimmere feiten plegen? Voor hen is het als een oneindige straf, een doodstraf die het leven spaart maar permanent een beetje de dood aandoet. Om het nog eens met FOUCAULT te zeggen: 'le châtiment légal porte sur un acte, la technique punitive sur une vie'.⁴⁹ Geen wonder ook dat ze soms uit zijn op wraak: 'als ge me hier de volgende keer ziet zal ik weten waarvoor...'. De cirkel sluit.

3. EEN ANTWOORD ZOEKEN OP MISDAAD

Is het logisch een systeem dat het verwachte effect niet behaalt in stand te houden zonder het fundamenteel te wijzigen? Hoe zullen criminologen en rechtshistorici in volgende eeuwen onze strafrechtstoepassing bespreken?

Als het doel van de strafrechtsbedeling er in bestaat het algemeen belang te dienen en dat van de hulpverlening het individueel en algemeen belang te dienen, dan moeten rond straffen en helpen nog een aantal dingen veranderen. Misdadigheid is te wezenlijk verbonden met de mens om er niet ernstig een antwoord voor te blijven zoeken. Tweehonderd jaar geleden al schreef LE PELETIER DE SAINT-FARGEAU: '(il faut) des rapports exacts entre la nature du délit et la nature de la punition'.⁵⁰ En opnieuw FOUCAULT: 'Une justice qui ne s'exercerait que sur ce

47. Maar in februari 1991 komt op de Grote Markt in Antwerpen nog een echte schandpaal – een wetsgebruik uit de Napoleontische tijd – met het vonnisuittreksel waarbij een Marokkaan bij verstek ter dood veroordeeld werd ...

48. FOUCAULT, M., *Surveiller et punir*, p. 234.

49. FOUCAULT, M., *Surveiller et punir*, p. 255.

50. LE PELETIER DE ST. FARGEAU, *Un grand Seigneur au service de la Révolution*, Catalogue Musée d'Art et d'Histoire, Auxerre, 1989, p. 91.

qu'on fait, n'est sans doute qu'une utopie, et pas forcément désirable'.⁵¹ Voor hem moet het antwoord uit de realiteit geboren worden: 'Le problème, voyez-vous, c'est celui du sujet de l'action – de l'action par laquelle le réel est transformé, ce ne sera pas parce qu'on aura mis un projet de réforme dans la tête des travailleurs sociaux, c'est lorsque ceux qui ont affaire à cette réalité, tous ceux-là, se seront heurtés entre eux et avec eux-mêmes, auraient rencontré impasses, embarras, impossibilités, auront traversé conflits et affrontements, lorsque la critique aura été joué dans le réel, et non pas lorsque les réformateurs auront réalisé leurs idées'.⁵²

a. Een 'nieuwe gevangenis': droom of utopie?

Een doelmatige straf moet aansluiten bij de realiteit van de dader en bij de boodschap van het delict, menen hulpverleners.⁵³ Ieder moet de straf krijgen die hij verdient, als individu, in een eigen situatie en in het licht van de verantwoordelijkheid die hij al dan niet in staat is te nemen, dat is gelijkheid. Ook moet die straf *vlug volgen op de feiten*, wil ze aanvaardbaar en integreerbaar zijn.⁵⁴

We dromen ervan dat in de gevangenis veel *minder* mensen belanden⁵⁵ en zeker geen kinderen of minderjarigen meer, geen mensen zonder woonst, minder geesteszieken en verslaafden, geen getuigen van Jehova of vreemdelingen zonder verblijfsvergunning: voor hen moeten andere oplossingen gevonden worden.⁵⁶

We dromen ervan dat de gevangentijd *ingekort* wordt en dat men daarvan duidelijk begin en einde kent, want onzekerheid is het ergste.

We zien ook uit naar een humane gevangenis, niet een die kwetst en breekt, maar een waarin *constructief* gewerkt wordt, waarin men kan veranderen ten goede. In zulke 'nieuwe' gevangenissen zou managementstijl gekoppeld kunnen worden aan een sfeer van samenwerken aan een bepaald doel, daarbij steeds zoekend naar een evenwicht tussen directief optreden en ruimte laten voor zelfbeslissing, creatief en soepel in de mate dat die omgeving dat toelaat en met zoveel mogelijk *communicatie* tussen bewoners en personeel, directie en bewaarders.⁵⁷ Daarin zouden bewoners de kans moeten krijgen om aan zichzelf te werken, te leren ver-

51. FOUCAULT, M., 'L'Evolution de la notion d'individu dangereux dans la psychiatrie légale', *International Journal of Law and Psychiatry*, 1978, naar het Frans vertaald en gepubliceerd in *Déviance et Société*, 1981, 4, p. 422.

52. PERROT, M., *L'impossible prison. Recherches sur le système pénitentiaire au XIXième siècle*, réunis par Michelle Perrot, Parijs, Editions du Seuil, 1980, p. 54.

53. Voor delinquenten van de harde kern, van de georganiseerde misdaad en uit het milieu, zouden we pleiten voor een aparte gevangenis inderdaad straffend en aansluitend bij de ideeën van het 'nieuw realisme'.

54. Denk maar aan jonge mensen die, wanneer ze één of twee jaar op een vonnis moeten wachten, intussen helemaal anders geworden zijn.

55. Is het inderdaad te geloven dat in de tijd van laser-printer en microwave nog zoveel mensen toch heel gemakkelijk in een ouderwetse gevangenis terecht komen?... Ik stel me vaak voor dat het mij overkomt: met drieën op cel en 'hygiënische toiletten' – zoals men dat netjes zegt – die toch maar om de drie dagen leeggemaakt worden.

56. Zie ook PIETERS, F., VAN ACKER, J. en BOLLEN, P., 'Teveel zielen drukt de pret. Bespreking van het probleem van de overbevolking in de gevangenissen', *Panopticon*, 6 (1988), p. 578 en 586.

57. Met b.v. een dagelijks of wekelijks overlegmoment waar iedereen recht van spreken zou hebben en waar constructieve kritiek en feed-back gegeven zou kunnen worden.

antwoordelijkheid op te nemen, keuzemogelijkheden uit te proberen, te werken en mee voor hun gezin te zorgen, vaardigheden aan te leren, te lezen en te sporten.⁵⁸ Zulke gevangenis zou maximaal *open* moeten zijn voor externe welzijnswerkers om bestaande hulpverleningscontacten verder te laten lopen en om nieuwe voorbereidende contacten te leggen voor de vrijstelling. Ook vlotte *contacten* met vrouw, kinderen en belangrijke personen in het leven van de bewoner zouden er alle kansen moeten krijgen, in een atmosfeer die minder bedreigend overkomt. En om die contacten mogelijk te maken moet de afstand woonplaats-gevangenis, waar het enigszins kan, in het oog gehouden worden.⁵⁹

b. Naar meer ruimte voor alternatieven?

Niet omdat de gevangnissen vol zitten, maar omdat opsluiting het 'laatste' zou moeten zijn, het 'ultimum remedium', pleiten wij voor een maximaal gebruik van vervangende maatregelen en straffen.⁶⁰ Een gevangenisstraf zou maar gegeven mogen worden als er géén andere uitwegen overblijven. Wanneer 'strafrechters en substituten het boosaardige idee' van F. EVERS⁶¹ volgen en de gevangenis even gaan proeven, al was het maar er eens een grondig bezoek aan brengen, dan verwachten we dat er al een hele vermindering van de opsluitingen zal volgen. Wellicht moet er inderdaad meer coördinatie tussen de verschillende niveaus van strafrechtsbedeling tot stand komen en meer contact tussen de Rechterlijke en de Uitvoerende Macht? Wellicht moet er ook meer contact ontstaan tussen magistraten onderling?⁶² We hopen en verwachten dat een zinvol gebruik zal gemaakt worden van de nieuwe Wet op de Voorlopige Hechtenis, en dat een beroep zal gedaan worden op de hulpverlening in de gevallen waarvoor indicaties voorhanden zijn. Weekendarrest en beperkte hechtenis kunnen soms een oplossing bieden, maar wie de gegadigden regelmatig ziet binnenkomen, voelt aan wat het betekent zich elk weekend, elk dag opnieuw gevangen te geven. Waarom zou men kapitaalkrachtige burgers niet een veel hogere, aan hun reële financiële draagkracht aangepaste, geldboete mogen vragen?⁶³ Waarom niet meer gebruik maken

58. Over de positieve waarde van de sport binnen de carcerale context en over de situatie in de strafinrichtingen in het Vlaamse land kan men lezen bij VAN DE MEERSSCHE, J., *Studie over de sport in strafinrichtingen*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Instituut voor Lichamelijke Opleiding, K.U.Leuven, 1987.

59. Probeer vanuit Eggewaartskapelle maar eens uw zoon of uw man te gaan bezoeken in Hoogstraten of Merksplas, met openbaar vervoer ...

60. PETERS, T., 'Een pleidooi voor een radicaal reductionistisch opsluitingsbeleid', *Panopticon*, 4 (1984), p. 280 en HUTSEBAUT, F. en PETERS, T., 'Over de samenhang der dingen: criminaliteitsbestrijding als een geïntegreerde sociale probleembenadering', *o.c.*, p. 491.

61. EVERS, F., 'De strafrechter: machteloos of mateloos?', *Panopticon*, 5 (1988), p. 512.

62. DECOUX, R., onderzoeksrechter en probatievoorzitter te Leuven, stelt b.v. voor regelmatig feedback te geven rond probatieuitspraken. Meer hierover in een nog te publiceren artikel over het project Gemeenschapsdienst bij de Probatie te Leuven, 1985-1990.

63. Bij gesprekken naar aanleiding van Gratieverzoeken heb ik bij herhaling beluisterd hoeveel iemand – véél meer dan men zou vermoeden – over had voor een boete, als hij die gevangenis maar kon vermijden.

van gratie, minnelijke schikking⁶⁴, 'compensation orders'⁶⁵ en 'mediation'⁶⁶ of bemiddeling tussen dader en slachtoffer? Met 'community service' – waarbij mensen met hun vrije tijd betalen, hun weekend organiseren om goed te maken wat ze misdeden – ervaren we bijzonder positieve effecten. Recente cijfers tonen aan dat probatie opnieuw méér toegepast wordt, maar toch nog altijd minimaal als men denkt aan de velen die probatie zouden kunnen krijgen. Is die terughoudendheid alleen te wijten aan het feit dat de diensten vaak onderbemand zijn en dat het tijdelijk personeel ervaring mist?⁶⁷ Of moet men niet veeleer vrezen dat de idee van agogische benadering en begeleiding velen nog vreemd is?

c. 'Nothing works'?⁶⁸

'Degene die zich te lande met de problematiek van de strafrechtsbedeling inlaat kan toch wel verbaasd opkijken bij de vaststelling van het failliet van de zogenaamd zachte aanpak' schreef G. MICHEL tien jaar geleden.⁶⁹ En hij stelde dat het nodige personeel, alhoewel goedkoop, toch ontbrak. De kansen en de werkmiddelen van de humane aanpak zijn er intussen nauwelijks op verbeterd.⁷⁰ Men vindt niet eens één maatschappelijk werker met vast statuut in elke gevangenis van het land. Sinds jaren wordt met nepcontracten gewerkt.⁷¹ Bij collectieve gratiemaatregelen hebben we niet eens de kans om na te trekken of wie in vrijheid gesteld wordt wel een bed vindt tegen de avond.⁷² In de buitendiensten vormt een case-load van méér dan honderd begeleidingen geen uitzondering.

Niet dat 'everything always works' in het hulpverleningsmodel. Agressie en delinquentie zitten te diep in de mens ingebakken. En gewoon om na een verblijf in de gevangenis op het nulpunt terug te komen is een serieuze dosis energie en aanmoediging nodig. En dan moeten we bedenken dat het bovendien niet zelden gaat over ernstige problemen die meestal al lange tijd aanslepen. Wat wil, wat kan men dan verwachten?

Wanneer wij mensen pogen te bereiken, die nergens worden bereikt, proberen wij te zoeken naar oorzaken van de dingen die voorgevallen zijn en is het onze taak om te helpen wanneer zij proberen te vermijden dat die dingen zich herhalen.

64. DUPONT, L., 'Hoe minnelijk is de minnelijke schikking?', *Panopticon*, 6 (1984), p. 469-476.

65. Zie JUNGER, M. en VAN HECKE, T., 'Schadevergoeding als straf', *Panopticon*, 4 (1989), p. 350-368; DEWULF, C., 'Schadevergoeding voor slachtoffers door de staat in Frankrijk', *Panopticon*, 1 (1990) p. 55-70.

66. STAELENS, M., 'Mediation: een alternatieve vorm van conflictbeslechting', *Panopticon*, 4 (1987) p. 321.

67. Zie PEETERS, E., 'Een straftoemetingsonderzoek bij de correctionele rechter', *Panopticon*, 1 (1988), p. 50-54.

68. MARTINSON, R., 'What works? Questions and answers about prison reform', *Public interest*, 1974, p. 22-54.

69. MICHEL, G., 'Het debat 'straffen of helpen?' op oude en nieuwe paden', *Panopticon*, 1 (1982), p. 1.

70. Er is te weinig politieke interesse voor het publiek van Justitie en voor de 'zachte sector'.

71. De ervaring die deze mensen telkens opdeden was boeiend, maar wat denken van de manager die zijn personeel laat vertrekken op het moment dat het begint te renderen om dan weer, altijd opnieuw, anderen op te leiden? Zie ook PIETERS, F., VAN ACKER, J. en BOLLEN, P., *o.c.*, p. 581.

72. Zie ook PIETERS, F., VAN ACKER, J., BOLLEN, P., *o.c.*, p. 579.

Zoeken naar oorzaken van de misdaad en misdaadbestrijding dus en bovendien pogen zicht te krijgen daarop: is dat ook niet het bewandelen van een concrete criminologische weg? Wat denken en voelen de theoretische criminologen als wij dat zo zeggen, onze plaats zoekend in een ruim theoretisch kader dat ons helpt zien waarin en waarmee we bezig zijn rond mens, misdaad en maatschappij? Sluit ons werk aan bij inzichten uit radicale criminologie, consensusmodel, 'nieuw realisme' zelfs, bij inzichten uit resocialisatie-ideaal, 'nieuw sociaal verweer', interactionisme of een eclectisch model?⁷³ Kan een gesprek op het raakvlak tussen praktijk en theorie rond mens, misdaad en maatschappij wellicht een bevruchtende ontmoeting worden? Of 'does everything but 'social work' work'?

4. 'LA PAGE BLANCHE'

Ons antwoord op misdaad – een stuk van hét antwoord – ligt in de zin die wij aan ons werk geven: aan mensen kansen bieden.⁷⁴ Evenzeer als in het gewone leven zou er in de gevangenis voldoende ruimte moeten zijn voor professioneel maatschappelijk werk zodat ieder die het wil daar een beroep op kan doen.

Uit ons eerste deel moge hopelijk duidelijk gebleken zijn dat maatschappelijk werkers die plek zoeken en zien waar Recht en Hulp mekaar ontmoeten: daar namelijk waar zij de hand uitsteken tot een helpende relatie, vooral aan 'kleine' mensen, 'gevangen' in de gevangenis. Daar willen wij ons situeren en zo willen wij ons definiëren: werkend met en een pleidooi houdend voor een nieuw 'Outreaching' hulpverleningsmodel, waarbij hulpverlening zich voorstelt en uitnodigt, waarbij gewerkt wordt vanuit hoop en verwachting en appèl doen op...⁷⁵ Een 'Page Blanche-model' als het ware, omdat een mens die gefaald heeft altijd kan herbeginnen met een nieuw, onbeschreven blad dat hij zelf zal vol schrijven. Onze gesprekspartners in de gevangenis voelen heel goed aan waar het om gaat als ze dat werk van MAGRITTE zien en er over spreken.

III. Dromen rond een nieuw maatschappelijk werk

Na meer dan zestig jaar activiteit van de sociale dienst werd een eigen, gerijpte werkstijl ontwikkeld waarbij hulpverleners zich met hun delinquente cliënten kunnen inzetten om te zoeken naar een nieuwe weg die bewandeld kan worden.

73. Zie o.m. DUPONT, L., 'Op weg naar een nieuwe criminele politiek', *Panopticon*, 5 (1982), p. 393-399; DUPONT, L., 'Schuld en boete. Beschouwingen over buitenwettelijke criteria voor straftoemeting', *Panopticon*, 1 (1987), p. 1-8; ELIAERTS, C., 'Het 'nieuwe realisme' in het strafrecht en de criminele politiek', *Panopticon*, 1 (1984), p. 1-9; ELIAERTS, C., 'Over onrustgevoelens van criminologen', *Panopticon*, 6 (1985), p. 505-512; FIJNAUT, C., 'Verklaren en bestrijden in de criminologie', *Panopticon*, 6 (1981), p. 549-575. FIJNAUT, C., 'Naar een nieuwe 'radicalisering' van de misdaadbestrijding?', *Panopticon*, 4 (1983), p. 325-328; HUTSEBAUT, F. en PETERS, T., 'Over de samenhang der dingen: criminaliteitsbestrijding als een geïntegreerde sociale probleembenadering', o.c., p. 487-492; SNACKEN, S., 'Hoe meer zielen hoe meer vreugd? Capaciteitsproblemen in de gevangenissen', *Panopticon*, 1 (1988) p. 1-7; WALGRAVE, L., 'Verwondering over een verklaring van misdrijvigheid. Bedenkingen n.a.v. het symposium 'Explaining Crime' (Leiden, 5-6 juni 1986)', *Panopticon*, 1 (1987), p. 76-87.

74. MAGRITTES' sublieme schilderij 'La Page Blanche' werkte inspirerend.

75. Naar analogie met het outreaching case-work zoals het beschreven werd bij KAMPHUIS, M., *Nieuwe wegen in het werk met probleemgezinnen*, Alphen aan den Rijn, Samsom, 1963.

Ze doen het met een behoorlijk niveau van deskundigheid waarbij de permanente reflectie op die probleembenadering een stimulans is. De werkroute is taai, frustrerend en bevredigend tegelijk.

1. MET MEER MIDDELEN EN HUMAN RESOURCES

Bevredigend is het werk omdat we dagelijks ervaren dat waar we de tijd kunnen nemen om intensief te werken er ook resultaten volgen. We maken een hoop dingen mee maar we komen er niet toe die op te schrijven, er iets mee te doen, te publiceren.⁷⁶ Bij onze werkorganisatie komt één zaak vooral ter sprake: prioriteiten leggen. Dat is frustrerend.⁷⁷ Er zijn veel dossiers voor weinig hulpverleners.⁷⁸ Zoals de lezer in ons jaarverslag kan zien, ligt de case-load van de meeste werkers ver boven de internationaal aanvaarde norm.⁷⁹ En daarom pleiten wij voor meer menselijke middelen. 'Het beroep doen op de hulpverlening vraagt dat deze hulpverlening de mogelijkheden krijgt haar taak correct uit te voeren' zeggen M. BOUVERNE-DE BIE en J. LAVENS.⁸⁰

2. GEZOND GEBRUIK VAN BRAIN- EN HARTTRUST

De werkers in onze dienst zwoegen hard en verdienen weinig. Ze houden het uit omdat aan dit soort bezigheden wel enige menselijke voldoening beleefd kan worden. Velen zitten op een eenmanspost, met verantwoordelijkheidsgevoel en creativiteit, maar ook in eenzaamheid. Daarom is het belangrijk bij iemand van een plaatselijke werkkern of een regionaal team terecht te kunnen, wat niet altijd mogelijk is omwille van het groot aantal dringende opdrachten.

Te veel tijd gaat naar de administratieve componenten van het werk: een hulpverlener bij ons staat zelf in voor de hele papierwinkel. Gespecialiseerde human resources zouden dit deel van de job rendabeler kunnen maken.

De centrale dienst poogt bij de takenverdeling rekening te houden met ieders persoonlijke voorkeur en capaciteiten, zoveel mogelijk te coachen zowel bij boeiende als bij moeilijke momenten of in perioden van slijtage. Hij poogt te inspireren en te motiveren, visie over te brengen naar wie met de dingen concreet bezig

76. 'Le mieux serait d'écrire les événements au jour le jour. Tenir un journal pour y voir clair. Ne pas laisser échapper les nuances, les petits faits, même s'ils n'ont l'air de rien, et surtout les classer. Il faut dire comment je vois cette table, la rue, les gens, mon paquet de tabac, puisque c'est cela qui a changé. Il faut déterminer exactement l'étendue et la nature de ce changement.' Zo laat SARTRE de historicus ROQUENT in zijn dagboek beginnen in *La Nausée*, Paris, Gallimard, 1938, p. 11.

77. Er wordt b.v. wel eens gedacht aan de organisatie van een staking, maar zelfs dan worden beslissingen nog altijd genomen vanuit 'de cliënt gaat voor': een penitentiair verlof of een vrijstelling die niet zou kunnen doorgaan, of met vertraging, bezorgt hulpverleners zware schuldgevoelens.

78. Voeg daar nog bij, voor wat b.v. de probatie betreft, dat magistraten regelmatig zeggen dat ze er niet aan denken een beroep te doen op de dienst omdat die onderbemand is en ... dat de aanvragen voor enquêtes en begeleidingen inderdaad spectaculair de hoogte ingaan waar de werkkraft verhoogd kan worden.

79. WILRYCKX, F., *Evaluatie van de middelen die worden aangewend voor de wederaanpassing van gedetineerden in de maatschappij*, onuitgegeven tekst van de Sociale Dienst Strafinrichtingen en Probatic, 1989, p. 4.

80. BOUVERNE-DE BIE, M. en LAVENS, J., 'Rol en opdracht van de hulpverlening in de strafrechtsbedeling', o.c., p. 522.

is en uit die contacten ook zelf ideeën voor nieuwe objectieven te halen. Maar deze centrale dienst wacht zelf ook op meer middelen en mogelijkheden.

3. OM WAT TE DOEN?

a. Onderzoeken en studeren

In de loop der jaren hebben wij stapels dossiers verwerkt en indrukwekkende data verzameld, maar daar wordt weinig gebruik van gemaakt, er geschiedt weinig onderzoek en vertaalwerk naar beleid en structuren. Zo bekijken we te weinig waar we eigenlijk mee bezig zijn, het waarom, het doel waar we naartoe willen. We voelen ons niet goed bij die gang van zaken, maar er weegt een permanente overbelasting en we kiezen doorgaans eerst voor mensen. In feite moeten studie en onderzoek in de vrije tijd gebeuren en daardoor wordt dat niet regelmatig, ernstig en fundamenteel gedaan. Bovendien gaat het nogal eens om realiteiten met een geringe empirische toegankelijkheid, zoals b.v. de relatie cliënt-hulpverlener of de double bind-situatie van het straffen/helpen.⁸¹ Andere indrukken en losse ervaringen werden dan weer niet systematisch geregistreerd en missen daardoor gewicht, alhoewel ze veel vertellen.⁸²

We hebben nood aan meer methode- en evaluatieonderzoek, om op basis daarvan verder te kunnen werken aan een eigen filosofie, een visieontwikkeling en produktbepaling. Daarom pleiten we voor een research-unit, voor een eigen multi-disciplinaire studiedienst, die impulsen kan geven voor nieuwe creatieve experimenten en projecten en die zich met de efficiency- en effectmeting ervan bezig kan houden. We wensen meer samenwerking met universiteiten en met onderzoeks- en studiebureaus. We dromen ook van een eigen bibliotheek met ruime documentatie- en informatiemogelijkheden waar vakboeken en tijdschriften kunnen geraadpleegd en ontleend worden. Want de maatschappelijke realiteit met de theorie- en methodevorming terzake evolueert snel en we willen die op de voet bestuderen en volgen. En verder hopen we op nog meer gebruik van p.c. en tekstverwerker, al zijn we hiermee al aardig op weg.⁸³

b. De eigen werkers goed omkaderen met vorming en supervisie

De specificiteit van het werk en het eenzame karakter ervan bij het rondreizen voor enquêtes en begeleidingen, een carrière lang, is menselijk en emotioneel zwaar belastend. De resultaten van de geleverde inspanningen zijn meestal erg bescheiden en laten lang op zich wachten. We staan voor mislukkingen en recidives.

81. Een voorbeeld: af en toe begeleidt een werker zijn cliënt naar de zitting en doorgaans betekent dat veel voor de relatie. We hebben daaromtrent losse indrukken opgedaan maar geen algemeen geldende conclusies getrokken of voorstellen voor de praktijk gedaan, na onderzoek zou dit misschien wel mogelijk zijn.

82. Om zo maar eens een voorbeeldje te geven: wie jarenlang ervaring heeft met huisbezoeken op het platteland en in de stad wéét, wanneer hij op zoek is naar een nieuw adres, heel dikwijls op welk armen-mensen-huisje hij af moet gaan ...

83. Vooral dank zij collega en informatica-specialist J. ROMBAUT die, ook weer in zijn vrije tijd, een aantal programma's voor onze dienst uitwerkte en die ons inspireerde en begeesterde.

Werkers die sterk – of te sterk – geëngageerd zijn moeten de gelegenheid vinden om dingen kwijt te kunnen wanneer ze dat graag willen. Problemen moet men ook van op afstand leren bekijken, men mag ze niet meenemen naar de eigen privésfeer. Hulpverleners moeten zich goed voelen, als mens, maar ook in hun beroep en bij de mensen met wie ze werken en bij dat integratieproces mogen ze hulp verwachten.

Als een manier om de batterijen steeds weer op te laden, de werkinstrumenten te onderhouden, uitblussing of opbranding te voorkomen, de vragen van deze tijd aan te kunnen en ook om moeilijke cliëntsituaties te bespreken en daarbij fundamenteeler te leren werken, dromen wij van deskundigheidsbevordering en voortgezette opleidingen en van middelen om een dergelijke planning daaromtrent financieel mogelijk te maken.

Om visie en aanpak op mekaar af te stemmen, om zelf te leren en anderen te laten leren, pleiten wij voor maximale kansen voor werkbegeleiding, vooral bij het ingroeien in een nieuwe functie, maar ook voor functioneringsgesprekken, collegiaal overleg, netwerkbespreking, intervisie, supervisie en consultatie.⁸⁴ Werkend-leren en lerend-werken in supervisie omvat denken, voelen en handelen en is gericht op persoon en werksituatie gesitueerd in de brede maatschappelijke context.⁸⁵

En ten slotte: vorming kost geld maar is niet duur, want het functioneren verbetert en het rendement verhoogt, een loopbaan lang.

c. Focussen op structuren

Van hulpverleners wordt gezegd dat ze zich te veel identificeren met hun individuele cliënt en zodoende alleen maar door zijn bril zien. Daar is iets van. We zouden onze methoden kunnen verruimen, meer denken en samenwerken met buurtwerkers en opbouwwerkers.⁸⁶ Wij blijven teveel bij individuele noden en komen niet tot veralgemenen en problematiseren van ervaringen en inzichten. We moeten meer oog hebben voor het maatschappelijk niveau van die telkens terugkomende problemen.⁸⁷

Misdaad is een feitelijk gegeven in elke maatschappij. De staat geeft ons de opdracht te zoeken naar de beste vorm van integratie voor die misdadiger: de staat zorgt voor zijn burgers, maar niet evengoed voor allemaal, niet voor zijn delin-

84. Een aantal van die dingen doen wij naargelang de mogelijkheden vrij behoorlijk. Zo kwam b.v. in een intervisiecyclus van jonge werkers het leren omgaan met gevoelens van agressie bij cliënt ter sprake, er werd getraind met rollenspel en video-opnamen daarvan vormden de basis voor verder gesprek.

85. Auteurs rond verschillende begeleidingsvormen vinden we vooral in de U.S.A., in Nederland en Duitsland, en o.m. SIEGERS, F.M.J., HAAN, P.M., KNOERS, A.M.P. (red.), *Supervisie 1, Theorieën en begrippen* en *Supervisie 2, Praktijk en onderzoek*, Alphen aan den Rijn, Samsom, 1975 en 1976. Bij ons bestaat de *Vlaamse Werkgroep Supervisie*, in Nederland is er de *Landelijke Vereniging voor Supervisie* en andere Begeleidingsvormen.

86. Wij kennen mensen, wij weten dat hun vaders en hun broers en een gans straatje in de gevangenis was.

87. Wij zien hoe moeilijk de acceptatie in een arbeidsproces is voor wie geen bewijs van goed zedelijk gedrag kan afgeven, wij zien hoe de nieuwe afspraken van de ziekteverzekering nadelig zijn, wij weten dat er in de Westhoek en sommige streken van Limburg nood is aan bereikbare psychiatrie voor onze mensen.

quenten. Naargelang het mensbeeld dat gehanteerd wordt stelt men hiervoor middelen ter beschikking of krimpt die in. We moesten meer werk kunnen maken van het beïnvloeden van de publieke opinie en politiek en van het signaleren aan het strafrechtssysteem en het beleid van de leemten en behoeften die wij, bijna alleen, registreren.⁸⁸ We moesten ook meer preventief kunnen werken en concreet denken rond nieuwe problemen als verslavingscriminaliteit. We zouden meer moeten inwerken op structuren en er desnoods nieuwe scheppen.⁸⁹

4. NAAR EEN MEER AUTONOME DIENST?

Sinds de gemiste kans tot overleg en 'geplande verandering' van de jaren tachtig en de verwarrende en wisselende verdeling en schommeling van cliënten en territoria, over een penibele 'bison fûté', werd gespeeld met de gedachte rond meer autonomie voor het maatschappelijk werk om zodoende soepeler te kunnen werken.

Ons voorstel was een Bestuur Maatschappelijk Werk te creëren, niet langer ingebouwd in het Bestuur Strafinrichtingen maar zelfstandig; eventueel binnen de Vlaamse Gemeenschap als dienst voor hulpverlening, maar beter binnen Justitie vermits het gaat om toepassingen van het strafrecht. We wilden zoeken naar een gezond evenwicht tussen onafhankelijkheid en samenwerking met de verschillende diensten bij Justitie.

Ook nu willen we verfrissen en vernieuwen en we zijn er niet op uit de bestaande toestand te bestendigen. We kennen onze verantwoordelijkheid en kunnen die aan.

5. GEDACHTEN ROND EEN SAMENWERKINGSMODEL EN VERWIJZINGSSTRATEGIEËN

Uit wat voorafgaat zal duidelijk geworden zijn hoe belangrijk wij het vinden de hulpverlening te laten aansluiten bij de globale en reële cliëntsituatie en hoe we – waar het enigszins kan – cliënten voor gevarieerde behoeften en fundamentele problemen verwijzen naar diverse diensten uit de samenleving. De maatschappelijk werker zorgt ervoor, als een soort 'enabler', dat de link gelegd wordt, dat de verdere zorg tot stand komt. Wij pleiten voor maximale eenheid in de hulpverlening en continuïteit in de contacten waar dat mogelijk is. Ook pleiten we voor methodisch overleg en samenwerking, deskundige verwijzing die geen overlapping of versnippering is, maar verrijkend, zonder chaotische toestanden of schizofrene constructies te scheppen.

De architect van het hulpverleningshuis vertrekt bij de concrete mens, wiens opgave het is tot harmonie te komen met zichzelf. En daarom heeft een 'exclusieve cliëntbetrokkenheid' toch óók te maken met de justitiële situatie van die

88. En verband aantonen tussen werken aan probleemsituaties en verminderen van recidive. Over beïnvloeding van publieke opinie is meer te lezen bij PIETERS, F., 'Zweden: strafstelsel en penitentiair systeem', *Panopticon*, 3 (1990) p. 227.

89. Zoals onze betreurde collega Remy VAN BEECK die Oikonde en Oikotèn bedacht, begeesterde en begeleidde.

cliënt, want die dingen moeten verwerkt en geïntegreerd worden, in die cliënt.⁹⁰ Aan onze gebruikers moet het profiel van de hulpverlening duidelijk voorgesteld worden, want zó evident is alles voor hen niet.⁹¹ En ten slotte bespaart een goede planning tijd, energie en kosten.⁹²

Naar 'een voortdurende wisselwerking tussen theorie en praktijk'⁹³

Recht heeft tot taak de orde te handhaven en de middelen te gebruiken die daarvoor nodig zijn: straffen als het moet, helpen als de samenleving daarmee méér gediend is. Tussen Recht en Mens staan maatschappelijk werkers die de taak hebben zo consequent mogelijk op te komen voor die mens en ook 'hem een stem te geven'.⁹⁴

Dat werk, straffen en helpen, heeft tegelijk iets van de aciditeit en van het moëlleux van een wijn die tot evenwicht en harmonie moet komen en waarin een herkenbare tannine te proeven is die borg staat voor de stevigheid van de structuur en voor de duurzaamheid.

'Een voortdurende wisselwerking tussen theorie en praktijk' zou ons kunnen helpen om verder te denken: 'travailler, c'est entreprendre à penser autre chose que ce qu'on pensait avant. (...) Modifier non seulement la pensée des autres mais aussi la sienne propre'.⁹⁵

90. In een gezin worden de bestraffende en verzorgende rollen toch ook niet gesplitst tussen vader en moeder?

91. In een ziekenhuis, een O.C.M.W., b.v. is er toch ook maar één dienst maatschappelijk werk.

92. Wat is de kostprijs van een vergaderuur met b.v. vier personen?

93. VANDENBROUCKE, M., *Michel Foucault. Een psychiatrische lezing*, Onuitgegeven verhandeling voorgedragen tot het bekomen van de graad van licentiaat in de wijsbegeerte, K.U.Leuven, p. 176.

94. VANDENBROUCKE, M., *o.c.*, p. 176.

95. BADINTER, R. e.a., *M. Foucault. Une histoire de la Vérité*, Parijs, Syros, 1985, p. 6-21: